

Koralsång — Kyrklig allsång.

Allsång är ordet för dagen.

Allsång är den just nu populära sången.

Man förvånar sig över att ett ord kan få skaror av människor att lystra. Saken bakom ordet är ju icke av i dag. Den har funnits länge nog under namn av unison sång. Var det verkligen bara det slagkraftiga ordet man väntade på, ordet som kunde bli den paroll, vilken alla ville samlas kring och alla följa? Så förhöll det sig naturligen icke. Varje folkrörelse har sin historia och sina historiskt givna förutsättningar. Så är det också med den i god mening folkliga rörelse, som nu med en väldig kraft och bredd går fram under allsångens namn och fana.

Vi kunna gärna erinra om några tidigare försök, som gjorts i liknande riktning i vårt land. För en mansålder sedan samlade Alice Tegnér gamla och unga till allsångsaftnar under parollen: Sjung svenska folk. I vilken hög grad hennes arbete varit av banbrytande betydelse förstår man om man erinrar sig de väldiga upplagor i vilka den av henne redigerade sångsamlingen: »Sjung svenska folk» har utgått och alltjämt utgår. Men den stora ısslossningen kom icke den gången.

Ännu var mycket arbete att utföra. Hennes intentioner ha emellertid upptagits och troget förts vidare inom olika samhällsskikt. Kanske bör man här allra först erinra om den insats som folkhögskolorna utfört, när det gällt att röja upp med fördomar emot allsången. Naturligtvis har all skolundervisning haft en grundläggande betydelse för att lära vårt folk att sjunga. Men kanske ingen skolform har lärt folk att glädjas åt sången, så som just folkhögskolorna, för vilka sången varit och är icke blott ett undervisningsämne bland andra eller en punkt på avslutningens och högtidernas program utan en umgäncesform.

Andra pådrivande orsaker till allsångens starka frammarsch just nu är givetvis de under de sista två decennierna organiserade blandade körförbunden. Genom dem har kvinnorösten fått sin plats och givna uppgift i de sjungandes gemenskap, då det gällt flerstämmig sång. Då mansrösterna och kvinnorösterna sammanfogades var den stora allsångkören skapad. Om dessa förbund än hava haft den flerstämmiga sången på sitt program och till sin egentliga uppgift, ha de genom sitt arbete dels uppodlat själva sånglusten, dels ha de också inom sina leder, vid samkväm, på färderna till och från högtiderna, givit den unisona sången en plats.

Vad särskilt kyrkosångsförbunden angå så ha dessa självskrivet tagit till en väsentlig uppgift att öva och deltaga i den enstämmiga folksången av gudstjänstlig karaktär. Det är otvivelaktigt att den påtagliga tendens till livligare och smidigare sång

vid gudstjänsterna som, andra erfarenheter till trots, kan iakttagas på åtskilliga håll inom vår kyrka, är en följd bl. a. av kyrkosångsförbundens strävanden.

När man efterforskar de samverkande orsakerna till allsångens snabba framväxt bör man säkerligen icke glömma den av mycken idealitet burna folkbildningsrörelsen, kanske icke minst inom Arbetarnas Bildnings Förbund, andra liknande organisationer att förtiga. Man behöver icke länge vara tillsammans med medlemmar från dessa folkrörelser för att bli varse den omedelbara lyster de visa, när det blir tal om allmän sång.

Vilka orsakerna än ytterligare kunna vara — allsången är ett faktum. På en folkligare och bredare basis än någonsin tidigare går den fram. På Skansen samlas om sommarkvällarna i det fria tiotusenden bara för att få sjunga. Och under hösten har allsången dragit fulla hus runt hela Sverige kväll efter kväll.

Vad kan komma ut av detta? Skall allsångsrörelsen bli en ansats, som snart eller långsamt ebbat ut, eller skall den kunna medverka till ett musikaliskt genombrott i vårt folk, som förvandlar åtminstone sången till gemene mans egendom, och skänker musiken i allmänhet den position i folklivet, som den borde äga och som man med avund kan konstatera hos med oss besläktade folk.

Det kanske kan vara behändigt att som svar på den frågan bara hänvisa till ledningen och lägga ansvaret på dem, som tagit upp saken, eller på dem som till äventyrs organiserat rörelsen. Givetvis beror i hög grad rörelsens framtid av de personliga krafter som ställa sig till förfogande för allsången. Knappast något kan i så hög grad bero på de rent personliga kvalifikationerna hos ledaren, som varje slag av sång. Det gäller att sammansvetsa och entusiasmera skarorna. Det gäller att förmedla till dem intrycket av att sången är en källa till glädje. Men det gäller också, om icke det hela skall urarta till skral eller självdö, att fostra och musikaliskt sett höja denna oberäkneliga, alltid växlande och heterogena skara, som en tillfälligt sammansatt sjungande menighet utgör. Och denna fostran måste, i varje fall i begynnelsen, ske maskerat, utan skolmästaraktigt pedanteri. Sådan fostrargärning är icke var mans sak.

Det finnes all anledning att hoppas att goda allsångsledare skola framträda och det finnes all anledning att önska dem framgång i deras betydelsefulla verk.

Också kyrkan har anledning att hoppas därpå. Det finnes däremot ingen rimlig anledning för kyrkan att stå vid sidan om allsångsrörelsen och se snett eller surt på den. Hon bör erinra sig ordet:

»Wo man singt, dort setzt dich nieder,
böse Menschen haben keine Lieder»

Kan allsångsrörelsen väcka lust till att sjunga och hjälpa människorna bort från den avita föreställningen att det är barnsligt att sjunga med, eller en sak bara för de musikaliskt högst utrustade och bildade, så kan därav endast komma gott för kyrkan och för sången inom hennes murar. Vi ha alltför mycken blyghet och försagdhet kvar hos våra kyrkogångare innan de kunna kallas goda kyrkosångare. Kyrkan har skäl att vara glad om man börjar att sjunga utomkring hennes murar. Det skall icke dröja länge innan det märkes på sången under hennes valv.

Men det vore kyrkan ovärdigt och i direkt strid med hennes bästa traditioner att icke själva taga del i arbetet på att göra vårt folk till ett sjungande folk. Allsången utom kyrkan bör ge anledning till förnyade ansträngningar också från deras sida, som utbildats till att väcka och fostra sången på den gudstjänstfirande menighetens läppar. Det finnes många goda tecken till att dessa ansträngningar redan göras och krönas med framgång, även där de icke kungöras med fet rubrikstil i dagspressen.

I det nuvarande läget kan det vara skäl att erinra om att församlingsmässig, enstämmig sång alltid har hört samman med Kristi kyrka. Hon är det äldsta »Samfundet för unison sång». Varhelst hon har gått fram har hon fört med sig den apostoliska förmaningen i Kolosserbrevet kapitel 3: »undervisen och förmanen varandra i all vishet, med psalmer och lovsånger och andliga visor och sjungen med tacksägelse till Guds ära i edra hjärtan».

Hon har tagit med sig förmaningen på så sätt att hon omsatt den i handling. Allt ifrån kyrkans födelse, sådan den förtäljes i hennes heliga urkund, klingar menighetens och de enskilda troendes sång. Den sista samvaron mellan Herren och hans lärjungar avslöts med lovsången ur psaltaren, som de själva lärt sig som barn och som hörde påskhögtiden till. Det låg en ton av lovsång kvar i lärjungarnas hjärtan när de gingo ut från nattvardsbordet till kampen och lidandet och döden.

Lovsången levde hos den första kristna församlingen då det gick den väl. Boken om Apostlagärningarna visar det. Då kommo de trogna tillsammans i hemmen, bröto bröd och åto med fröjd i hjärtats enfald och lovade Gud.

Men också när fångelset blev lärjungarnas lott följde dem sången dit in. I Filippi sutto Paulus och Silas fångna, ännu vid midnattstiden voro de stadda i bön och lovade Gud med sång, och de andra fångarna hörde på dem.

Så grundades i den första kristna församlingen äktenskapet emellan kyrkan och sången. Föreningen har aldrig upphört. Kyrkan och den enstämmiga sången äro årsbarn i vårt land. När kristen tro först predikades här ljöd den gudstjänstliga sången samtidigt. Sången har haft tider av livskraft och av vanmakt. Alldeles utkastad ur kyrkan har sången aldrig varit. Helt död har kyrkans koral icke varit ens under de djupaste svaghetspe-

rioderna. Enligt vår kyrkas ordningar är den enstämmiga församlingssången en omistlig del i varje gudstjänst.

Ett utomordentligt stort och rikt arv av sång och ton har den kristna kyrkan samlat. I vår svenska psalmbok och dess koralbok ha vi, utan att vi behöva söka länge, en den allra rikaste sångsamling för unison sång. Den våga vi med bästa samvete anbefalla var man. Här hava de förnämsta av kristenhetens andar lämnat sina tributer den sjungande församling till gagn och uppbyggelse. Att umgås med psalmboken är att levandegöra stora historiska minnen och att leva sig in i det kristna trosarvets skiftande utgestaltning och att umgås med den kristna kyrkans hjältar.

När man talar om medel för att väcka intresset för psalmsången i kyrkan hör man ofta sägas att psalmsången icke vaknar till ny styrka igen förrän en väckelse kommer. Det har sina vanskligheter att ta upp till granskning ett sådant yttrande. Det är ingalunda lätt att klarlägga vad som med rätta kan betecknas som väckelse, och vad som icke bör räknas dit. Därom kan man disputeras i det oändliga. Men det är detta till trots värt att man något närmare synar påståendet.

Visserligen är det icke svårt att finna belägg för att väckelserörelser återväckt eller uppväckt psalmsången såsom en menighetens angelägenhet. Det kändes för de uppväckta naturligt och nödvändigt att ge uttryck för sitt nya liv och att bekänna sin tro i en samfällid sång. Så väckte ju reformationen församlingsången till nytt liv åtminstone i Tyskland och i Danmark. Berättelserna från genombrottsåren i Malmö visa detta.

Så säkert betygad är väl icke någon allsångsvåg i samband med reformationen i Sverige. Här äro källorna märkvärdigt tysta. Den i jämförelse med Tyskland och Danmark påtagligt sparsamma psalmdiktningen i Sverige tyckes snarare tyda på att psalmsången som gemene mans sak icke hört till de framträdande dragen i den svenska reformationens väckelse.

Däremot är det påtagligt att de stora svenska folkväckelserna under förra århundradet gingo fram under sång och födde ny sång och väckte lust till sjungande. Detta gällde både de inomkyrkliga och de frikyrkliga rörelserna. Den västsvenska schartauanismen sjöng sin psalm lika fast som de mellansvenska rörelserna sina sånger av olika art.

Men väckelserörelse och ny håg för sång äro dock icke identiska. Väckelser ha icke alltid pånyttfött menighetssången. Man kan blott erinra om det svala intresse för sången som Oxfordrörelsen visar.

Man bör också erinra sig att under långa år i församlingarnas liv, vilka icke präglats av »väckelse», har det andliga livet icke sällan hållits uppe av menighetens trosvissa sång. I tider av nytt intresse för menighetssången finnes ingen anledning att glömma den sång som på så sätt levat och som ännu lever inom kyr-

kans murar, eller att sitta med armarna i kors och vänta att väckelsen skall komma med ny sång i församlingen.

Det är nu i varje fall uppenbart att då allsångsintresset vaknar runt omkring kyrkan, så måste kyrkan med nytt allvar be-sinna att kyrkosången är en henne ålagd uppgift. Det är av vikt att dessa människor som under allsångsstunderna värmts för gemensam sång icke stötas bort, när de komma till kyrkans gudstjänster, därigenom att sången där klingar slöare och livlösare än utanför kyrkan. Sångglädjen som väckts får icke dödas i gudstjänsten. Allsångsrörelsen aktualiserar ytterligare problemet om den gudstjänstliga sången, vilket vid flera tillfällen upptagits till behandling i denna tidskrift.

Kanske kan man inför det nya läget fråga sig: Har kyrkan behov av allsång? Skall kyrkan lyfta in allsungen inom sina murar? Vilka nya uppgifter ålägger den nya situationen kyrkans tjänare?

Först ett litet försök att klargöra innehållet i de allmänneligen brukade termerna. Ett sådant försök kan vara så mycket mera av behovet som ordet allsång understundom mötes med en axelryckning, såsom något mindervärdigt, och ovärdigt att sammanställas med begreppet kyrka.

Den gamla termen var *unison sång*. Det är den som närmast blivit ersatt med ordet *allsång*. En jämförelse dem emellan låter ju förstå att man nu gärna vill betona att *alla* skola vara med. Ingen behöver känna sig utesluten, om också hans resurser äro små och hans musikaliska bildning icke fulländad. Detta är en icke oväsentlig sak. Det är för kyrkans vidkommande i stället en högst betydelsefull angelägenhet att menigheten verkligen lär sig förstå att sången är en rättighet för var man, en del av de kristnas allmänna prästadöme, ty i sången bär församlingen fram sin bön och gör sin predikan eller meditation. Vi undervisa varandra, för att tala med Paulus, med psalmer och sånger, men framför allt: vi frambara vår samfällda bön inför Gud i sången. Detta är var mans sak. Ingen skall känna sig stå utanför.

Men allsungen i kyrkan har under tidernas lopp visat sig innebära en risk. Ivern att få alla med i sången kan leda till att sången blir skral, som förstör andakten och hindrar bönen. Allas sång i kyrkan kan bli en fiende till gudstjänsten.

Den faran är inte alltid beaktad. För något år sedan kunde man läsa ett prästerligt uttalande i en kyrklig veckotidning, tydligt präglad av pessimism beträffande församlingssången. Psalmvalet i gudstjänsten måste enligt författaren göras på sådant sätt att endast de allra mest sångbara psalmerna utvaldes, ty — ungefär så föllo orden: »Nu är det inte fråga om *vad* man sjunger, utan *att* man sjunger».

Det är icke ett estetiskt snobberi att underkänna en sådan uppfattning av sången i gudstjänsten. Det är verkligen ej likgiltigt *vad* man sjunger, eller hur man sjunger, när man sjunger i

gudstjänsten. Vi ha kommit till Guds hus för att bedja och för att mottaga Guds ord, och det som hindrar oss härvid har icke rätt till plats i gudstjänsten. Därför kunde man säga att sången i gudstjänsten skall vara icke blott allsång utan unison sång.

Unison sång är icke blott allas sång, den är också allas ens-ljudande, samstämda sång. Det betyder naturligen närmast att den är folkligt enstämmig. Och rent praktiskt sett betyder det att det blir en unison sång när en var frivilligt avstår från att hävda sin personliga mening och uppfattning om det rätta sättet att utföra sången, och i stället underordnar sig den förelagda melodien, den förelagda rytmen och det förelagda tempot och visar en viss moderation i tonstyrkan.

I detta skiljer sig givetvis den unisona sången ej från allsången. All ordnad sång av flera kräver att den som är ovisst om melodins gång eller om den rätta rytmen eller det rätta tempot iakt-tar försiktighet och lyssnar uppmärksamt till »försångaren». Vad så tonstyrkan beträffar, är det än viktigare i den kyrkliga unisona sången än i den utomkyrkliga allsången, att ingen överbjuder den andre. Det är mycket frestande för en med kraftiga röstresurser begåvad och i koralboken och svenska mässan bevandrad kyrko-gångare att försöka rycka upp den klena församlingssången genom att till det yttersta utnyttja sina egna resurser. Sådana stor-sångare, vilkas jätteröster överbjuda menighetens kör, borde minnas Birgittas kloka ord: »I Guds hus skall den ene icke förhäva sig över den andre». Man har understundom försökt sig på att framställa honom »som sjöng i kyrkan», för att bruka den terminologi som överste Mellander skapade, såsom en beundransvärd företeelse. Det är naturligtvis i stället så att han är en farlig fiende till den unisona sången. Han är en person, som bör bli uttittad. Den gudstjänstliga sången är till sitt väsende körsång i den bemärkelsen, att rösterna skola sammansmälta till en korisk enhet, där man icke kan urskilja de enskilda rösterna.

Men i dessa stycken skiljer sig den unisona sången ännu icke från allsången. Utöver de ovan resta kraven kan emellertid av den unisona gudstjänstliga sången fordras att den är församling-ens bön och bekännelse.

Djupast sett är all slag av sång i viss mening en bekännelse. Sången, liksom överhuvud taget talet, avslöjar människan enligt det bibliska ordet: Ditt uttal röjer dig. Den sång som en människa älskar att sjunga avger ett vittnesmål om den stil, den livsföring, den tankevärld och den grad av musikalisk bildning som präglar henne. Då man textligt eller musikaliskt känner sig tillfreds med en viss sång, sjunger man den med intensitet, med »övertygelse», med »hjärtat». Det blir ett uttryck för personligheten, för övertygelsen, tron eller den andliga mentaliteten överhuvud. Hur var icke Marseljåsen en politisk bekännelse, när den först brusade på Paris gator. Man kan nog travestera ett gammalt ordstäv och hålla före: Säg mig vad du helst sjunger och jag skall säga dig

vem du är och i vilka kretsar du umgås. Detta gäller ju också skiftningarna som finnas inom den religiösa musiken. Den ene älskar den lutherska koralen från reformationsårhundradet. Den andre älskar den anglikanska väckelsesången. Var prästens hjärta är, gör han allom uppenbart genom sin psalmvalslista. Den är också en öppen bekännelse, dogmatiskt och musikaliskt.

När nu psalmen ljuder i kyrkan så måste den uppfattas som församlingens bekännelse och bön. Den måste fattas icke blott som en musikalisk bekännelse, en bekännelse till viss stil, utan som en hjärtats bön och bekännelse inför Gud, en yttring av själva kristenlivet, det fördolda livet med Kristus i Gud.

Församlingssången i kyrkan fyller icke allenast en musikalisk uppgift utan en liturgisk. Därför blir den en unison sång icke blott i så måtto att den är enstämmig, utan så att den skall komma från hjärtan som äro stämda på samma sätt, och från människor som äro ens till sinnes med varandra i Kristus Jesus. Den sången bör heta *koralsång*, därför att det namnet binder sången samman med koret, d. v. s. med rummet som helgats av Guds ord åt bön och bekännelse. Koralsången är en på ett särskilt sätt kvalificerad allsång, med ett bestämt innehåll, en bestämd syftning och bestämt mål.

Det synes mig också klart att den stund som ägnas åt övandet av sådan koralsång bör heta *koraltund*. Själva namnet anger avsikten: att föra in i den kyrkliga psalmens text och i koralens melodi och att ställa båda in i sitt sammanhang i den kristna församlingens gudstjänst, såsom uttryck för menighetens bön och bekännelse.

Detta skiljer alltså koraltunden från allsångsövningen. Medvetandet härom bör också bestämma själva sättet för koraltundens anordning.

Psalmen måste ju övas. Man kan icke nog ofta upprepa att ingen melodi är medfödd, icke ens Tryggare kan ingen vara. Om barnen kunna sjunga den så beror det av att de ha brukat den flitigt i skolan, hemmet och söndagsskolan. Så måste också de kyrkliga melodierna i koralboken och mässan övas och övas flitigt.

Men därvid måste man minnas att själva övandet lätt nog innebär en profanering av texten som bön och bekännelse. Att avbryta en psalmvers, som icke sjunges korrekt, är dock att avbryta en bön. Att ideligen upprepa en kadens i en koral till en viss psalmtext är att likasom otåligt upprepa en bön. Detta kännes otillfredsställande för den som lärt sig att bedja sin psalm. Man kan alltså icke i koraltunden utan vidare införa sångundervisningens eller »allsångens» metoder.

Men det ges andra vägar. Gäller det att öva en ny melodi, som är helt eller relativt okänd för församlingen, så kan man spela den för menigheten på orgel eller fiol. Gäller det en känd men misshandlad melodi, (ex. nr 3 i psb.) som man vill korri-

gera, kan man därvid göra församlingen uppmärksam på de felaktigt behandlade ställena och spela dessa fraser och bedja församlingen nynna med i melodien. Låt sedan en ensam röst sjunga en vers och låt om möjligt en kör, eller en grupp av säkra sångare, sjunga en följande vers med noggrant iakttagande av att texten och innehållet kommer till sin rätt. Brukas vid övning orgel eller piano kan man icke nog varna för att använda flerstämmigt ackompangemang. Endast melodien bör spelas, gärna i oktaver. Uppmana så församlingen att sjunga den följande versen med, men så svagt, att kören leder och låt församlingen sedan öka röststyrkan i följande versar. Iakttaga ledare och kör vid övningen att sången för dem blir uttryck för bön och bekännelse så skall förvisso också församlingen själv snart känna sig uppfordrad till att sjunga på samma sätt. Då ger det sig rätt naturligt att psalmen och koralstunden slutas med en kort bön eller ett Fader vår. På liknande sätt övas mässans musik. På sådana vägar kan koralövningen bli ej blott en musikalisk övning utan också en övning i gudaktighet. Och den naturligaste platsen för denna övning blir koret, det invigda gudstjänstrummet, även om den gärna också kan förläggas till församlingssalen eller ungdomskretsens mötesplats eller till hemmet.

Men det synes mig uppenbart att man just nu på för kyrkomusiken ivrande håll bör göra sig den frågan om man icke utöver koralstunderna kan ha behov av något som man skulle kunna kalla för *kyrklig allsång*. Därmed menar jag att man borde pröva om allsångsaftnar av kyrklig art skulle motsvara ett behov i vår tid. Jag tänker mig dem såsom förlagda till ungdomskretsarna och till församlingsaftnar. Icke i kyrkan men i församlingshemmet eller i andra lämpliga rum.

Vid denna kyrkliga allsång skulle det vara plats för den andliga folkvisan. Det finnes gott om sådana, men huru många känna dem? Jag undantar naturligtvis »Till Österland». Men huru många vet att den har ett religiöst innehåll? Huru många känna den vackra dalvisan: »Om sommaren sköna» eller Brunkebergsvisan, »St. Örjans visa»? Här vore en plats för de enkla och vackra andliga kanons, vi äga eller de trohjärtade visorna ur *Piæ cantiones*, såsom *Dies est lætitia*, eller sången om Zacheus gästabud för att bara nämna några. Dessa andliga sånger äro allt för goda för att de skola längre ligga glömda. De kunde ha en god uppgift att fylla i umgänget kristna människor emellan.

Kunde vi inte nu i advent ägna en församlingsafton åt frågan: »Vad skola vi sjunga därhemma i jul?» Och så börja med de redan förut kända julsångerna och fortsätta med någon eller några mindre vanliga — det finnes ju nu så otroligt många vackra och värdefulla sånger för julen med verkligt god text till. Se bara i sångsamlingen »Skolkören» och i »De ungas hymnarium», i »Dikt och ton» och andra.

Naturligtvis vore det till fördel för sådana församlingsaftnar

om man kunde få gamla och nya julsånger utgivna på billiga blad med omsorgsfullt redigerad text och melodi på liknande sätt som allsångsrörelsen har ordnat för sig.

Låt sedan den församlingsaftonen avslutas med någon mindre vanlig julpsalm. Tag exempelvis nummer 62. Där kunde en ensam röst och kör först sjunga tre, fyra versar och församlingen blott svara i omkvädet »Åra vare Gud». I de sista versarna skulle församlingen säkerligen kunna följa. Efter en sådan församlingsafton kunde prästen nog utan risk upptaga psalmen på sin psalmsedel.

Arthur Adell.

Biskop Botvids förklaring, varför kyrkorna stå i öster och väster.

I Uppsala Universitetsbiblioteks handskriftssamlingar förvaras åtminstone två avskrifter om »varför kyrkorna skola stå i öster och väster». Den ena, i K 64, meddelar om sig, att den, »ex traditione veteri», hopskrivits efter en biskop Johannes Rudbeckius' bok anno 1625, den andra, i N 1217, presenterar sig som »Biskop Botwedz i Strängnäas Manuscript och förklariningh på Munck Pergament, hvarföre alle Kyrkor äre ständandes i Öster och Wester dat. åhr 1547». De båda handskrifterna överensstämma till innehållet nästan fullständigt, medan de beträffande stavning och ordformer variera en del, dock gör ingendera härvidlag ett bestämt ålderdomligare intryck. Då K 64 visar tidig 1600-talsstil och är inryckt i en volym, som troligen tjänstgjort som handbok i kyrkorätt och förvaltning för präster på Västerås stift, har man ingen anledning betvivla, att avskriften gjorts efter någon bok, tillhörig Västerås biskopen Johannes Rudbeckius. Förmodligen har denne, som med levande intresse forskade efter äldre handlingar och traditioner av alla slag, också uppsårat biskop Botvids utläggning om öster och väster samt tagit en avskrift därav. Pikturen i N 1217 är visserligen från 1600-talets senare årtionden, men härkomsten från Botvid behöver varken därför eller av inre skäl betvivlas och stödes därtill av en tydligen självständig notis i N 33 (UUB). I denna »Förteckning på Svenska Ecclesiastika handlingar 817—1640» nämnes s. 79: »1597 (!) — — — Biskop Botwidh i Strängnäs Manuscript på Munke Pergament och (om) ordsakerne hwarföre kyrkjorna äro Bygda i öster och väster. Mest på ren Swenska.» 1597 är naturligtvis felskrivning för 1547. Vi lämna därefter, om en eventuell äldre förlaga till N 1217 och K 64 innehållit icke endast svensk text utan kanske även latinsk, och nöja oss med att acceptera påståendet, att förklaringen härrör från